

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

Eusebius Kirchengeschichte, BUCH VI und VII, aus dem armenischen übersetzt von Erwin Preuschen. Leipzig, 1902. (Եւսեբիոս, Եկեղեցական Պատմութիւն, գրք VI և VII: Հայերէնից թարգմանեց Էրվին Պրօշչէն. Լայպցիգ, 1902)։

Եւսեբիոսի «Եկեղեցական պատմութիւնն», քրիստոնէութեան պատմութեան հին շրջանի այդ կարևորագոյն աղբիւրը, ինչպէս յայտնի է, հայերէնի է թարգմանուել արդէն Ե. Դարում: Թարգմանութիւնը կատարուել է ոչ թէ բնագրից, յունարէնից, այլ ասորերէն փոխադրութիւնից: Հայերէն թարգմանութիւնը հրատարակուել է 1877 թ.ին Վենետիկում, հայր Ճարեանի ձեռքով:

Եւսեբիոսի Եկեղ. պատմութեան ասորերէն թարգմանութեան մէջ պակասում են Զ. և Է. գրքերը, որոնք սակայն պահուած են հայերէն թարգմանութեան մէջ: Ուստի և այդ գրքերի հայերէն թարգմանութիւնը ամբողջացնել կարող է ասորական թարգմանութիւնը: Պրոֆ. Նեստլէն արդէն ասորերէնից գերմաներէնի է թարգմանել Եւսեբիոսի Եկեղ. պատմութիւնը: Նրա մէջ զակասող Զ. և Է. գրքերի հայերէնից գերմաներէնի թարգմանելը Պրօշչէնի ձեռքով՝ լրացումն է Նեստլէի աշխատութեան: Այս գիտումով էլ գործի է ձեռնարկել Պրօշչէն, մէկն այն գերմանացի աստուածաբաններից, որոնք հայերէն ևս ուսումնասիրում են իրենց գիտական աշխատութիւնների համար:

Թարգմանիչն իր գրքին կցել է յառաջաբան և ներածութիւն: Ներածութեան մէջ խօսում է նա համառօտակի Եւսեբիոսի Եկեղ. պատմութեան հայերէն թարգմանութեան ձեռագրների և հրատարակութեան՝ այդ թարգմանութեան ծագման և արժանիքների մասին: Եւսեբիոսի Եկեղ. պատմութեան մեր ձեռքը հասած գրչագիրների թիւը շատ սակաւ է, երկու գրչագիր գտնուում են Վե-

նետկի Մխիթարեանների մատենադարանում, № 1606 և 750. սրանցից առաջինն է ծառայել իբրև հիմք հ. ճարտանի հրատարակութեան: Հաստատապէս յայտնի է նաև միայն մէկ գրչագիր Վեննայի Մխիթարեանների մատենադարանում, № 69, գրուած 1695 թուին, նոյն գրչի ձեռքով, որ գրել է Վենետիկի № 750-ը: Եւ որովհետև Վեննայի գրչագիրը նոյն թերութիւններն է պարունակում, ինչ որ Վենետիկի երկու գրչագիրները, ուստի եզրավակել պէտք է, որ նրանք բոլորն էլ նոյն նախատիպն են ունեցել*: Հայերէն թարգմանութեան հարադատ օրինակը վերականգնելու համար կարևոր նշանակութիւն ունին այն հայ մատենագիրները, որոնք օգտուել են Եւսեբիոսի Եկեղ. պատմութեան հայերէն թարգմանութիւնից: Այս ուղղութեամբ արդէն սկսեցին Ֆետտեր մի գործ է կատարել. նա համեմատել է Պողիկարպոսի վկայաբանութիւնը՝ Եւսեբիոսի Եկեղ. պատմութեան (IV. 14), և հայերէն վկայաբանութեանց մէջ** Über die armenische Übersetzung der Kirchengeschichte des Eusebius. Theol. Quartalschrift, 1881, եր. 250)։— Պրոյէէն ինքն էլ համեմատում է Աբգարի նամակը, որ կայ Եւսեբիոսի (I, 13) և Խորենացու (II, 31) պատմութեան մէջ: Որ եւս. Եկեղ. պատմ. հայերէն թարգմանութիւնը ասորերէնից է կատարուած՝ երևում է նոյն իսկ հարեանցի համեմատութիւնից: Ի բաց առեալ ուրիշ շատ փաստեր՝ Պրոյէէն մասնացոյց է անում յունական յատուկ անունների տառադարձութեան վերայ հայերէն թարգմանութեան մէջ, որոնք աշխարայ սեմական են: Պրոֆ. Ա. Մերքս (Merx) արևելագէտների IV. համաժողովում 1879 թուին հաստատել է իր կարծիքը, թէ հայերէն թարգմանութիւնը ասորականից է կատարուած (տ. A. Merx, De Eusebianæ historiae ecclesiasticae versionibus Syriaca et Armeniaca, — Atti del IV congresso Internazionale degli Orientalisti — մէջ):

* Հմմտ. Տաշեանի ցուցակը, էջ 36:

** Հրատ. Վենետ. 1874, II. 233—238:

Florenz, 1880)։ Հայերէն թարգմանութիւնը միանգամայն ստրկական թարգմանութիւն է։ Թարգմանիչն աշխատել է ամէն կերպ դուրս դնել նոյն արտայայտութիւնն, ինչ որ ասորերէնումն է, առանց նոյն իսկ ուշադրութիւն դարձնելու հայերէն լեզուի օգուտն. այդպիսով թարգմանիչն իւր հնգեւրոպական լեզուին տուել է սեմական գոյն, ինչպէս նկատում է Պրոյշէն։

Հայերէն թարգմանութեան հնութիւնն ու հաւատարմութիւնն են նրա գլխաւոր արժանաւորութիւնները։

Սակայն, ինչպէս երևում է, Պրոյշէն հայերէնին կարեւոր չափով լաւ տեղեակ չէ։ Անճշտութիւններ և սխալներ պակաս չեն նրա թարգմանութեան մէջ. օր. եր. 4 «ի ձեռն գրոց» թարգմանում է—in eigenhändigen Schriften, փոխանակ—durch Schriften. եր. 5 ծան. 1. «անուն անուանի» թարգմանում է—einen Namen des Namens, «անուանի» ընդունելով իբրև սեռական «անուն» բառի.—եր. 10 die Wiederkunft des Nero, փոխանակ des Antichristen—հայր նեոինն, ընդունելով այս իբրև սեռական ներոն անունն, որ կլինէր սակայն ներոնի, ելն։

Արս. Արեղիւն.

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ

Միջազգային Մատենադարան.—Լոնդոնի թագաւորական ընկերութեան նախաձեռնութեամբ մի վերին աստիճանի շահագրգիռ և նշանաւոր գործի հիմք է դրուում—այն է ընական և մատենատիրական գիտութեանց մատենադարանի։ Ամբողջ աշխարհից առարկաների վերաբերեալ ուսումնական գրականութիւնը պէտք է մանի մատենադարանի մէջ։ 1901 թուից ընկերութիւնն արդէն սկսել է իւր գործունէութիւնը և ներ-